

А. И. ТЕРЕНОЖКИН — ВЫДАЮЩИЙСЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ СКИФСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье кратко рассматриваются основные вехи творческого пути выдающегося ученого-археолога, основателя киевской школы скифоведения, Алексея Ивановича Тереножкина и рассказывается о главных составляющих созданной им всесторонней концепции скифской истории и развития скифской культуры.

V. Yu. Murzin

A. I. TERENOZHKIN, PROMINENT RESEARCHER OF THE SCYTHIAN CULTURE

In the article key landmarks of the career of Alexei Ivanovich Terenozhkin, an outstanding scientist-archaeologist, a founder of the Kiev school of the Scythian science, are considered. The main components of his all-round conception of the Scythian history and the Scythian culture's development are narrated about.

СКАРБИ VIII—VII ст. до н. е. НА ПІВДНІ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

С. В. Махортих

У статті розглядаються питання походження, хронології та історичної інтерпретації скарбів металевих виробів VIII—VII ст. до н. е. на півдні Східної Європи.

Давні скарби, що належать до числа самостійних джерел історичного пізнання, є невід'ємною частиною багатьох археологічних культур та епох. Територіальні та хронологічні межі їх існування надзвичайно широкі. Також досить різноманітним є їх склад. Аналізу скарбів присвячені праці деяких західних дослідників. Зокрема Р. Бредлі, простежуючи у хронологічному розвитку доісторичних скарбів ряд етапів, поділяє їх на дві групи: 1) скарби, сховані в хвилину небезпеки з метою наступного повернення власникові; 2) скарби як ритуальні комплекси, зариті з тією чи іншою обрядовою метою¹. Приклади конкретно-історичного аналізу скарбів зливків, монет та коштовного начиння відомі і з вітчизняної історіографії (праці В. С. Бочкарьова, Г. Ф. Корзухіної, В. В. Кропоткіна).

Про зростаючий інтерес до вивчення скарбів та накопичення запасів предметів матеріальної культури у давнину, засвідчує і проведення у 1984 р. в м. Регенсбурзі (Німеччина) симпозіуму по скарбах бронзової доби. Розгляду цих же питань присвячений спеціальний випуск журналу «Світ археології», що видається у Лондоні (1988.— Т. 20.— № 2).

Ми поділяємо погляд тих учених, які вважають, що до скарбів треба ставитись диференційовано, кожного разу намагаючись з'ясувати їх конкретну функцію. Про це наочно свідчать численні та різноманітні скарби бронзової доби у Північній та Західній Європі, яким в літературі дається різне пояснення: ритуальне поховання общинного або індивідуального багатства, склад

металурга, запаси торговця, тимчасове укриття цінностей від військової небезпеки, постійна схованка релігійного характеру.

Скарби VIII—VII ст. до н. е. на півдні Східної Європи ще не були предметом спеціального вивчення. Разом з тим необхідно згадати статтю О. Р. Дубовської, присвячену розгляду комплексів типу Новочеркаського скарбу, виявлених у степовій зоні Північного Причорномор'я². Чотири з них автор відносить безпосередньо до скарбів (з Новочеркаська, Аксаї, Кам'янки-Дніпровської та Преображенського) та характеризує як імпортні вироби, здебільшого, кавказького виробництва. На думку С. А. Скорого умови відкриття комплексів з вузду новочеркаського типу в курганах північнопричорноморського степу змушують піддати сумніву правильність їх тлумачення як скарбів³. Посилаючись на те, що в деяких випадках (Аксаї, Кам'янка-Дніпровська) у насипах, де трапляються речі новочеркаського типу, зафіксовані непорушені безінвентарні могили, він вважає, що їх зв'язок з зазначеними скарбами більш ніж можливий. Проте, у вказаних вище працях відкритими залишаються питання історичної інтерпретації, хронології, території поширення, без відповіді на які проблему скарбів не можна вважати достатньо вивченою.

Наша стаття спрямована на розв'язання цих питань. Нижче подається зведення існуючих в цей час знахідок скарбів VIII—VII ст. до н. е. на півдні Східної Європи. Їх опис починаємо із найбільш східних знахідок.

1. С. Алтуд (Кабардино-Балкарія). У пошкодженій частині кургану виявлені такі бронзові предмети: кобанська сокира, пара двокільчастих вудил, чотири трипетельчастих псалія, два великих кільця з рухомою муфтою, чотири округлі бляхи⁴. Треба відзначити, що вудила, псалії та кільця грубого відливу, тобто, певно, не були у вжитку (рис. 1, 9—15).

2. М. Єсентуки (Ставропольський край). Скарб предметів кінського спорядження виявлений у полі кургану⁵. У його складі чотири пари вудил, вісім трипетельчастих псаліїв, п'ять блях, два масивних литих кільця та два кільця меншого діаметру, лунниця. Один екземпляр вудил фрагментований: мають пошкодження також псалії і великі кільця.

3. М. П'ятигорськ (Ставропольський край). На північно-західному схилі г. Бештау знайдено скарб⁶. У його складі казан, оббивка щита, нагрудна прикраса, двокільчасті вудила, трипетельчасті псалії, пряжка від сбруді, стріли новочеркаського типу, залізні наконечник спису та кинджал (рис. 2).

4. М. Залізноводськ (Ставропольський край). Скарб бронзових предметів виявлений на західному схилі г. Развалка на поселенні кобанської культури⁷. У його складі двокільчасті вудила, пара трипетельчастих псаліїв, два великих кільця з рухомою муфтою, три бляхи та два «браслети».

5. Пшиський скарб знайдений у закруті р. Пшиш (Адигея)⁸. Складається з трьох пар двокільчастих вудил, чотирьох трипетельчастих псаліїв, двох кілець з муфтою, бляхи та скоб (рис. 3, 1—8).

6. М. Аксаї (Ростовська обл.). У південно-західній полі кургану разом лежали бронзові деталі вузди: дві пари двокільчастих вудил, одна з яких фрагментована, бляхи, пара масивних подвійних гудзиків, залізний наконечник спису⁹.

7. М. Новочеркаськ (Ростовська обл.). Скарб, знайдений у землі, складається із сокири кобанського типу, двокільчастих вудил, трипетельчастих псаліїв, половини ливарної форми для відливання наконечників стріл, зламаною стрижня (шила?)¹⁰ (рис. 1, 1—8).

8. С. Преображенське (Луганська обл.). У південній полі кургану знайдено такі предмети: п'ять пар двокільчастих вудил, трипетельчасті псалії, дві ребристі муфти, бляхи, платівчасті кільця з ребром у середній частині, фрагмент бронзової гривни. Пошкодження мають також дві пари вудил, псалії та бляхи (рис. 4).

9. М. Кам'янка-Дніпровська (Запорізька обл.)¹². У південно-східній полі кургану доби бронзи знайдено набір речей, що складається з таких предметів: бронзові двокільчасті та залізні петельчасті вудила, дві пари масивних подвійних гудзиків, залізні наконечники списів.

10. С. Залевки (Черкаська обл.). Скарб знайдений на городищі¹³. У гли-

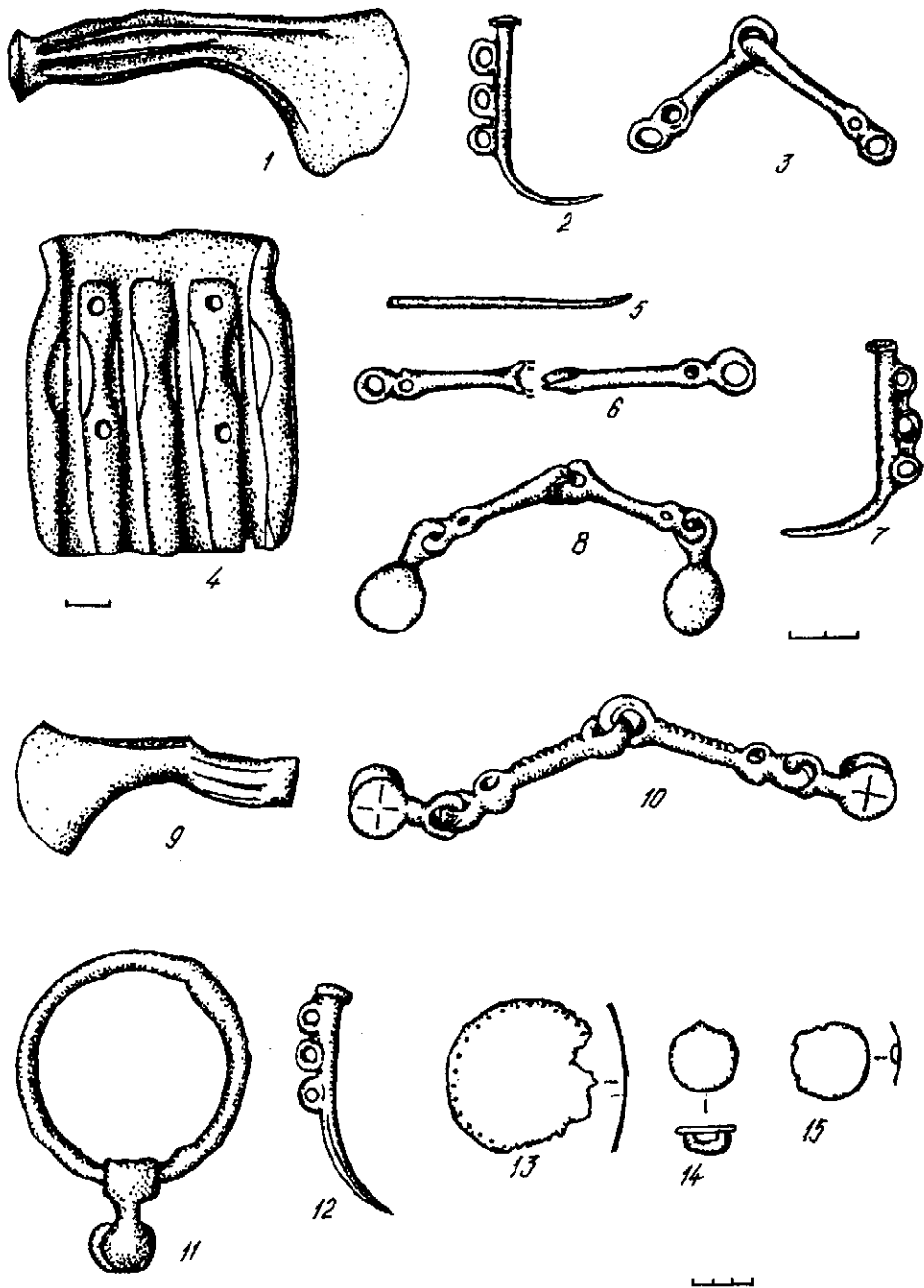

Рис. 1. Комплекси з речами новочеркаського типу, знайдені у Передкавказзі (1–8 — Новочеркаськ; 9–15 — Алтуд).

няній посудині лежала бронзова миска кавказького походження з такими предметами: бронзові двокільчасті вудила, підвіски, браслет, трубочки, наміста, лите бронзове грузило, спіральки та бронзовий зливоч (рис. 5).

11. С. Пуркари (Молдова). У полі кургану епохи бронзи знайдений скарб залізних предметів, серед яких були дві пари однокільчастих вудил, чотири трипетельчастих псалія, наконечник спису, підвіски для вудил (рис. 3, 9–14).

Таким чином, ми маємо дані про одинадцять скарбів VIII—VII ст. до н. е., виявлених на півдні Східної Європи. Розподіляються вони наступним чином: Північний Кавказ — 5 (Алтуд, Бештау, Єсентуки, Залізноводськ, Пшиш),

Нижній Дон — 2 (Аксаї, Новочеркаськ), Україна — 3 (Залевки, Кам'янка-Дніпровська, Пресображенське), Молдова — 1 (Пуркари). Більшість комплексів знайдено у насипах курганів доби бронзи — 6, на поселеннях — 2, у потаємних місцях чи схованках — 2, на території ґрунтового могильника — 1. Географія знахідок досить різноманітна, що виявляється у поширенні скарбів у різних природно-географічних (степ, лісостеп) та культурних зонах (кобанській, чорноліській та ін.). У той же час, ці знахідки об'єднує стандартний вигляд та спільність походження ряду виявлених у них компонентів. Це — набори вуздечкового спорядження новочеркаського типу (двокільчасті вудила, трипетельчасті псалії, кільця, бляхи) у супроводі суто кавказьких речей (сокира, миска, гривна). Отже, північнокавказький характер виробництва багатьох із цих предметів сумнівів не викликає. Причому, це стосується не тільки бронзової, але й залізної вузди, виявленої у насипі кургану поблизу с. Пуркари. Знайдені там разом з кільчастими вудилами трипетельчасті псалії типу I-A, за класифікацією А. А. Іссена, є копіями бронзової вузди новочеркаського типу та швидше за все північнокавказькими за походженням. Саме на Північному Кавказі вони представлені найширше та існують, в основному, протягом IX—VIII ст. до н. е. У зв'язку з цим треба застерегти від надто вузького розуміння новочеркаського історико-культурного комплексу, що не обмежувався добре відомим Новочеркаським скарбом, а був значно ширшим. Так, крім двокільчастих, він включає й інші типи вудил, наприклад, однокільчасті, а також ще ряд деталей кінського спорядження (бляхи, лунниці тощо), деякі з яких за походженням пов'язані з культурою історичних кімерійців¹⁵. Звертає на себе увагу і відоме поховання VIII—VII ст. до н. е. поблизу с. Велика Олександрівка на Інгульці¹⁶. Незважаючи на те, що його інвентар не містив речей, характерних для власне новочеркаського скарбу, належність цього поховання до новочеркаської групи пам'яток сумнівів у дослідників не викликає.

Повертаючись до питання про склад скарбів, треба відзначити, що поза курганні знахідки з Бештау, Новочеркаська та Залевок, порівняно з курганними, відрізняються більшою різноманітністю та деякою специфічністю, яка виявляється у тому, що крім деталей кінського спорядження, вони включали предмети озброєння, ливарну форму, казан та деякі інші речі не кавказького походження.

Належність перелічених вище комплексів до скарбів у більшості випадків сумнівів не викликає. Проте, стверджувати це відносно скарбів з Кам'янки-Дніпровської¹⁷ (через його специфічність) або Алтуда, Єсентуків, Аксаї (через відсутність польової документації) з повною впевненістю не можна, як і вважати їх випадковими знахідками чи відносити до поховального інвентаря. Як уже відзначалося вище, загалом, це предмети кінського спорядження, частина якого або ще не була в ужитку, або стала непридатною для використання через його дефекти. Аналогічний і склад комплексів, належність яких до скарбів сумнівів не викликає. Так, у Новочеркаському скарбі, крім фрагментованої пари вудил, знайдено псалій, на якому зберігся ливарний накіп. Непридатні до вжитку деталі вузди та бронзові прикраси виявлені також у Бештауському, Залізноводському, Пшиському та Пресображенському скарбах.

Тому ці знахідки швидше за все належать не до поховального інвентаря чи предметів ритуальних дій, а с металевим бруктом. Все це, разом із сказаним вище, засвідчує, що перед нами скарби готових виробів та металевої сировини північнокавказьких виробничих центрів, частину яких виявлено за межами їх безпосереднього виготовлення. Підтвердженням цього є й виділена А. М. Лесковим у степах Північного Причорномор'я група північнокавказьких скарбів більш раннього часу, що складаються з металевих предметів XIII—XII ст. до н. е.¹⁸

Пояснення цьому явищу слід шукати у загальноісторичній ситуації, яка склалася на півдні Східної Європи наприкінці II — поч. I тис. до н. е., що на кілька століть наперед визначало хід історичного розвитку на цій території. Передусім треба відзначити різке падіння виробництва у металообробних центрах на південному заході колишнього СРСР, що на думку Є. М. Черних та В. С. Бочкарьова, стало свідомством затухання гірничо-металургійного

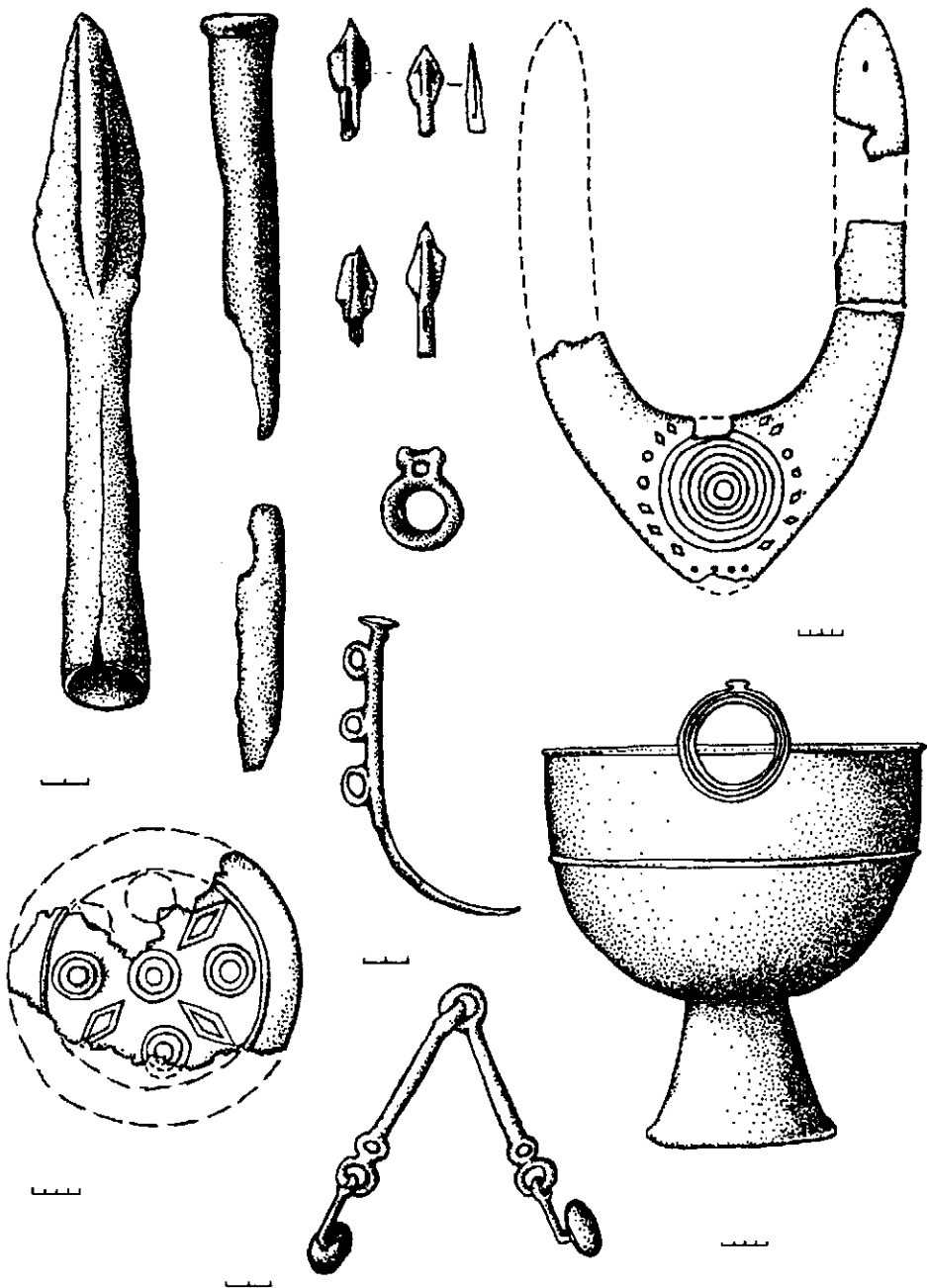

Рис. 2. Речі зі скарбу, знайденого на схилі г. Бештау (Північний Кавказ)

промислу в Балкано-Карпатській гірничо-металургійній області, що пов'язується з поширенням культур гальштатського типу¹⁹. Негативну роль у припиненні діяльності причорноморського осередку металообробки відіграло й припинення використання у XI—X ст. до н. е. Донецьких мідних копалень²⁰. О. І. Тереножкін також відзначав скорочування зв'язків з Карпатсько-Дунайським світом у білозерській час, внаслідок чого припинилося надходження з заходу до Північного Причорномор'я міді та бронзових виробів²¹. Це, певно, стало однією з причин, що призвели до переорієнтації зв'язків та переважання надалі «східного» напрямку в постачанні імпортом металом та виробами з нього тепер уже не стільки причорноморських, скільки ливар-

ників лісостепової України, де з початком передскіфської епохи локалізуються основні металообробні центри. Адже саме на Північному Кавказі, а також в ряді більш східних областей (Волго-Уралля, Саяно-Алтай), у перші сторіччя I тис. до н. е. спостерігається зростання бронзоліварного виробництва. Так, відносно Північного Кавказу А. А. Іссеном та Є. І. Крупновим було доведено функціонування там прикубанського та кобанського металургійних центрів, що мали чималий культурний вплив на сусідні території²². Виходячи з цього, треба відзначити, що взаємодії ранніх кочовиків з місцевим населенням Передкавказзя у передскіфський період були зумовлені й своєрідністю їх економічного розвитку, що відбилосся у вигляді їх матеріальної культури та, передусім, предметах озброєння та кінського спорядження.

У той же час, цим взаємодіям чималою мірою сприяло й те, що у зв'язку з погіршенням кліматичних умов та переходом населення степової зони Північного Причорномор'я (а також Поволжя та більш східних районів Євразії) до рухливого скотарства, відбувалися пересування кочового населення, в тому числі й до районів Північного Кавказу²³. Дана обставина чималою мірою була причиною того, що в цей час Кавказ, за словами Є. І. Крупнова «жив загальним життям зі всією південно-східною Європою»²⁴. Ранні кочовики, які з'явилися у Передкавказзі, були носіями власне кімерійської культури, що склалася в основному до IX—VIII ст. до н. е. й була сплавом різноманітних культурних традицій та форм (причорноморських, північнокавказьких, середньоевропейських та азійських). Деякі групи кочового населення, певно, змішувалися з місцевим кавказьким, одночасно взаємозбагачуючись окремими виробничими навичками та досвідом обробки металів. Можливо завдяки цим контактам на Північному Кавказі чимале поширення одержала традиція виготовлення біметалевої зброї (передусім мечей та кинджалів), відома білозерським племенам уже в XI—X ст. до н. е., а також активніше стали поширюватися залізні вироби²⁵. Із сказаного випливає, що економічні зв'язки населення Передкавказзя та степової зони, обумовлені розвитком металургії на Кавказі та скотарства в степу, були основою взаємодії між ними в епоху раннього заліза. У розвитку цих зв'язків певну роль відігравав обмін, що все більше розвивався, і в якому активно брали участь кочовики півдня Східної Європи. Вони виступали не тільки споживачами, але й посередниками у поширенні металу та виробів з нього на інші території. Внаслідок такого обміну металеві вироби доставлялися на чималі відстані від місця виготовлення, чому значною мірою сприяло використання коня для їзди всрхи, що значно збільшило рухливість населення у передскіфський час.

У зв'язку з цим не можна обминути увагою питання про роль та специфіку ремесла у кочових суспільствах. Це питання було докладно розглянуто С. І. Вайнштейном, який на прикладі кочовиків Азії дійшов наступних висновків²⁶. Кочове суспільство не могло існувати без продуктивної ремісничого виробництва. Воно завжди одержувало їх в основному двома шляхами: внаслідок виробництва у кочовому господарстві та шляхом обміну з осілими народами (останній доповнювали або замінювали грабіжницькі загарбування продуктів ремесла чи самих виробників). Міра співвідношення цих двох форм змінювалася в різні історичні епохи, але завжди мала місце. У всіх розглянутих С. І. Вайнштейном кочових народів було дещо відмінне за рівнем розвитку ремісничого виробництва, тісно пов'язане зі скотарством. Кочове господарство не виключало ремесла. Разом з тим для всіх скотарських народів був характерний досить слабкий порівняно з осілими народами, розвиток ремесла. Крім того, в умовах кочового побуту ремесло не відокремлювалось від скотарства.

Аналогічне становище ремісничого виробництва, певно, займало й у кочових утвореннях півдня Східної Європи, наприклад, скіфському, що на ранніх етапах історії було тісно пов'язане з кімерійцями та включало їх частину до свого складу на правах субстратного компоненту. Це виражалось як у слабкому розвитку ремесел, так і у відсутності будь-яких слідів наявності особливого стану ремісників у Скіфії²⁷. Більше того, посилаючись на Геродота (II, 167), деякі дослідники вважають, що ремісники у скіфському суспільстві були нерівноправним прошарком²⁸. Все це дозволяє гадати, що основними

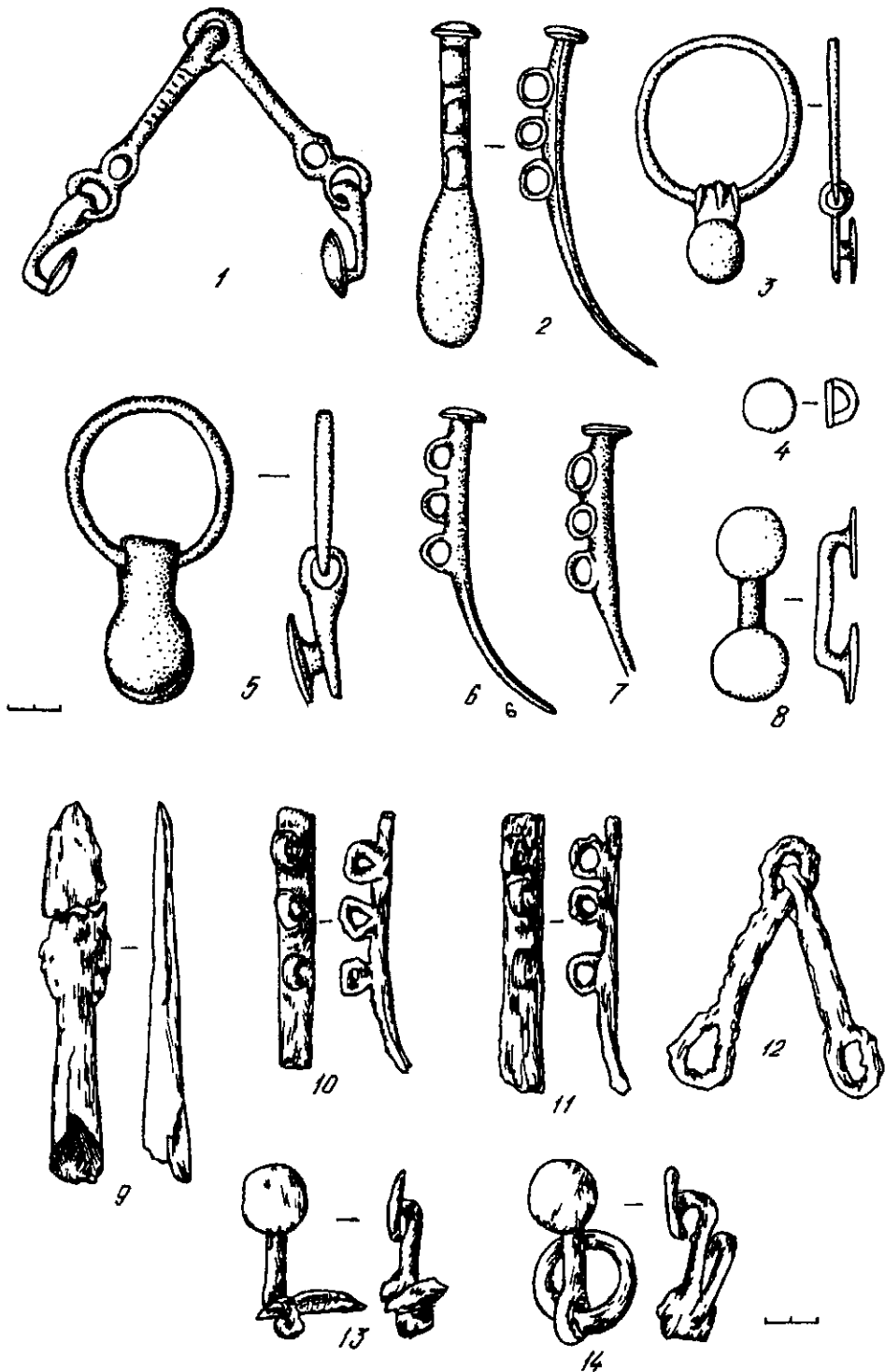

Рис. 3. Комплекси кінської упряжі з території Північного Кавказу та Причорномор'я (1—8 — Пшиш, 9—14 — Пуркари).

виробниками скіфських металевих виробів були ковалі та ливарники осілого населення, яке мешкало поряд з кочовиками. Таке становище, крім лісо-степових областей України²⁹, немовби підтверджується матеріалами Північного Кавказу, де, у змішаному за антропологічним складом суспільстві, що

залишило могильник Уллубаганали, скіфи склали військовий прошарок, а місцеве кобанське населення займалося виробничою діяльністю³⁰. Слушно припустити, що саме із складу місцевих кобанців з їх високим рівнем ремесла рекрутувались ті ремісники, які, перебуваючи у складі скіфського війська, постачали його високоякісною зброєю, особливо якщо врахувати «непрестижність» ремесла у скіфів-кочовиків. Поховання ремісників у могильнику Уллубаганали, виділяючись відсутністю зброї, супроводжувалися досить багатим інвентарем, що не дозволяє вбачати в них неповноправних членів колективу, який, на думку В. Б. Ковалевської, входив до складу гетерогенної «скіфо-кобанської» культури.

Соціальний стан ремісників у інших кочових суспільствах взагалі був подібний до їх стану серед скіфів. Так, у туарегів Сахари обробка металів концентрувалась виключно в руках енаденів, що склали касту ремісників у суспільстві туарегів, але вважалися там чужими³¹. Туареги, відверто зневажаючи енаденів за їх «темне» походження та рабську професію, проте дуже цінували їх знання і охоче користувалися їх послугами. У той же час, вони боялися енаденів, вважаючи, що ті володіють надприродною силою, знають чаклування та магію. Неповноправний прошарок серед скотарів-арабів складають ремісники (зона), які інколи постійно мешкали у племенах та перебували під заступництвом шейха³² (їх неповноправне становище виявлялося у тому, що вони не мали права брати участь у справах племені та одружуватися з місцевими жінками. Але відомі й винятки, наприклад у багатьох тюркських народів коваль-зброяр (дарган) користувався особливими правами та привілеями³³. Разом з тим, за даними П. Карпіні та Рубрука, добре відома зацікавленість монголів не тільки у продуктах ремісничого виробництва, але й у самих ремісниках, яких вони забирають з собою та приставляють їх до всіх своїх справ³⁴.

З іншого боку, повідомлення писемних джерел, і зокрема Геродота (IV, 24), дають підстави припускати наявність торговців серед північнопричорноморських кочовиків. За їх посередництвом ольвійські товари потрапляли до савроматів³⁵. Проникнення до лісостепу боспорського імпорту також було пов'язане з торговельною діяльністю скіфів³⁶. Існує думка, що прошарок купців та перекупників у скіфському суспільстві виріс з різноманітних представників скіфської знаті³⁷. Аналогічний прошарок торговців-посередників, імовірно, існував і в більш ранній час у кімерійців. На конкретизації цього положення ми зупинимося далі, а поки визначимо, що екстенсивна економіка номадизму не була здатна викликати скільки-небудь значний розподіл праці у степовому середовищі, крім торгівлі. Вона перешкоджала розвитку передумов для ендегенних процесів класоутворення та політогенезу й штовхала кочовиків на встановлення зв'язків різноманітного типу з хліборобськими суспільствами³⁸.

Активна участь та зацікавленість як давніх, так і середньовічних, кочовиків у обміні з осілими суспільствами добре відома в історії. Так, Страбон (XI, V, 8) писав про сарматське плем'я аорсів, що вело караванну торгівлю індійськими та вавилонськими товарами, одержуючи їх в обмін від вірмен та мідійців. Писемні джерела кажуть про те, що торгівлю серйозно займалися й авари. Із самого початку аварського періоду ними були захоплені переправи через ріки та перехрестя торговельних шляхів³⁹. Арабський автор Ібн-ель-Асір свідчить про посередницьку торгівлю кіпчаків, що довозили до Судака для обміну буртаської хутра та інші товари, а також невільників⁴⁰. Про російсько-печенізьку торгівлю повідомляє нам Константин Багрянородний. Подібні приклади торговельної активності кочовиків можна було б продовжити. У той же час незадоволення потреби в обміні часто призводило до конфліктів. Так, монголи неодноразово воювали з Китаєм, вимагаючи дозволу на торгівлю, оскільки пекінський уряд у XV—XVI ст. провадив політику торговельних заборон, що передбачала суворе покарання за її порушення⁴¹.

Види торговельної діяльності у кочовиків мали різноманітний характер. Так, у бедуїнів Аравії існувало два види торгівлі: внутрішня торгівля в степах з посередником та торгівля в оазах на базарах, куди скотарі відправлялися в жовтні, після того як землероби знімали урожай⁴². У казахстанському степу

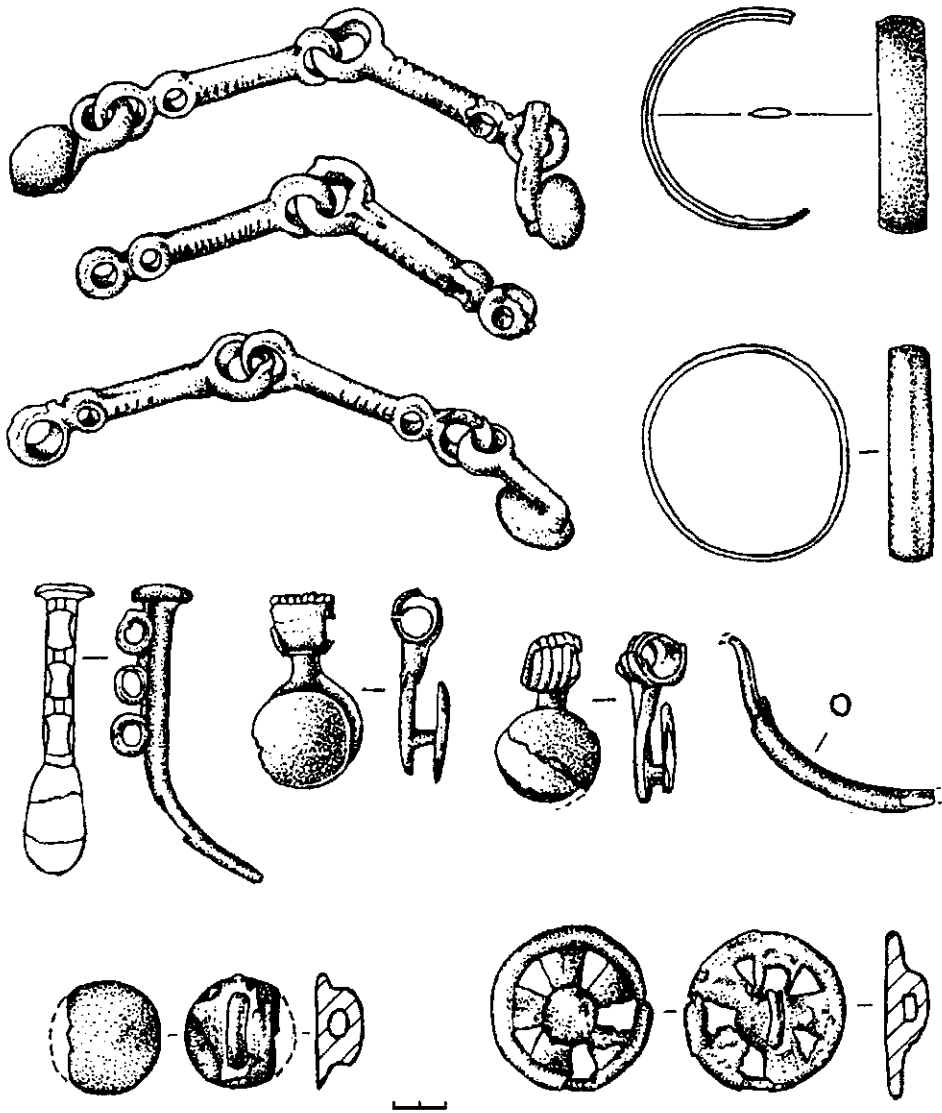

Рис. 4. Комплекс з с. Преображенське на Луганщині.

наприкінці XIX — поч. XX ст. існували три види торгівлі: роз'їзно-обмінна, ярмарково-періодична та стаціонарна⁴³. Найзручнішою для кочових скотарських аулів була перша форма. Роз'їзно-обмінна торгівля перебувала в руках торговців, що роз'їздили по кочових та напівкочових аулах з різноманітними товарами та обмінювали їх на худобу та продукти тваринництва. Населення, що мешкало далеко в степу, мало вкрай обмежену можливість відвідувати торговельні пункти. Його обслуговували кочуючі торговці, прозвані казахами «аттиарщинами». Писемні джерела і, зокрема, повідомлення Рузбехана Ісфганського (поч. XVI ст.) зазначають також наявність казахських купців, що приходили до міст Сирдар'їнських оаз та за допомогою яких здійснювалася торгівля зі степом. Купці були відомі в огузькому суспільстві, причому деякі з них, перш, ніж зайнятися торговельною діяльністю, були ремісниками⁴⁴.

Зроблений вище екскурс з метою з'ясування ролі ремесла та торгівлі у кочових суспільствах, безпосередньо стосується розгляду питання про скарги VIII—VII ст. до н. е. на півдні Східної Європи. У зв'язку з цим відзначимо, що метал та вироби з нього у передскіфський період були одним із основних

джерел багатства та одним із найважливіших торговельних еквівалентів. Останнє обумовлювалося тим, що якість металу практично не змінювалася протягом тривалого часу та тим, що він порівняно легко транспортувався на великі відстані, вільно приймав найрізноманітніші форми⁴⁵. Як металеві «гроші» в епоху пізньої бронзи, певно, використовувалися серпи, кельти, сокири, які переважали в скарбах, а у VIII—VII ст. до н. е., можливо, вуздечкові набори, що у часи ранніх кочовиків були одним із універсальних та поширених засобів обміну. Наприклад, еквівалентом в обміні між кочовиками Центральної Азії та землеробами Китаю в чжоуський час слугували колінчасті монетні ножі⁴⁶. Ту ж роль у районах Західної Скіфії виконували бронзові наконечники стріл, що підтверджується й тим, що в Ольвії у VI ст. до н. е. у вигляді полісної монети використовувалися литі бронзові грошові знаки у формі дволопатевих наконечників стріл⁴⁷.

Вище вже відзначалося, що номади через вузьку спеціалізацію свого господарства мали потребу в ремісничих виробках та продуктах хліборобства, яку вони часто задовольняли за рахунок зовнішнього обміну. Останній навряд чи міг відбуватися без торговельних посередників. Ці торговці повинні були досить добре знати не тільки дальні, небезпечні шляхи, але й джерсла, з яких вони могли б одержати товар, та попит, яким він міг користуватися у віддалених землях. Враховуючи віддаленість доставлення товарів, деякі дослідники припускають, що існували навіть племена-посередники. Подібну роль у XVIII—XIX ст. виконували чукчі, доставляючи російські товари ескімосам⁴⁸. Нормальне функціонування торговельних шляхів навряд чи було б можливе без сприятливих політичних обставин та покровительства з боку правлячої верхівки тих племен, територією яких йшли ці шляхи. Будь-які зміни — тривалі військові дії та міжплемінна ворожнеча могли надовго припинити налагоджений зовнішній обмін. Проте, політична ситуація на більшій частині півдня Східної Європи у IX—VIII ст. до н. е. була досить стабільною, про що свідчить існування тісних зв'язків між локалізованими там культурами. Цьому, безсумнівно, сприяла поява на історичній арені ранніх кочовиків, одними із найяскравіших представників яких були кімерійці. Так, відносно питання поширення колхідо-кобанської продукції металообробки на території лісостепової України ми поділяємо погляд тих дослідників, які вважають, що цьому сприяли кочові племена кімерійців⁴⁹. Цей процес контактів тривав, очевидно, протягом всього передскіфського періоду, про що свідчать й більш ранні, порівняно з вищезазначеними скарбами, кавказькі імпорти на території України⁵⁰. Існуючі в цей час дані дозволяють казати про існування досить відчутних економічних та культурних зв'язків між Україною та Північним Кавказом уже на початку I тис. до н. е., коли й були закладені основи майбутньої системи комунікацій передскіфського та ранньоскіфського періодів на півдні Східної Європи.

Через посередництво кочовиків влаштовуються безпосередні контакти не тільки між Північним Кавказом та Україною, але й Центральною Європою. Про це свідчать власне кочові комплекси у причорноморському степу та лісостепу, яким притаманні риси, що вказують на їх зв'язок як із Передкавказзям (вуздечкові приналежності, сігули), так і з Карпато-Дунайським світом. В останньому випадку це наконечник спису трансильванського типу із с. Родіонівка, а також вироби із золота. Так, наприклад, кручена гривна з підкурғанного поховання поблизу с. Ольшане на Черкащині знаходить близькі аналогії зі скарбом Фокору в Угорщині. У зв'язку з цим треба відзначити існуючу думку про те, що не тільки кочове скотарство та війна, але й торговельне посередництво були складовими могутності кімерійців⁵¹.

Це становище підтверджується локалізацією пам'яток кімерійської культури у Північному Причорномор'ї вздовж торговельних шляхів та доріг біля переправ. Важливе значення в умовах регулярного обміну має вивчення питання транспортування й, зокрема, шляхів, якими кавказькі імпорти потрапляли до Причорномор'я. Дослідники визначають, в основному, два шляхи їх поширення, що, певно, були освоєні ще в епоху бронзи та продовжували використовуватися в наступні сторіччя⁵². Один із них йшов через Таманський півострів та Керченську протоку до степового Криму, звідки можна було по-

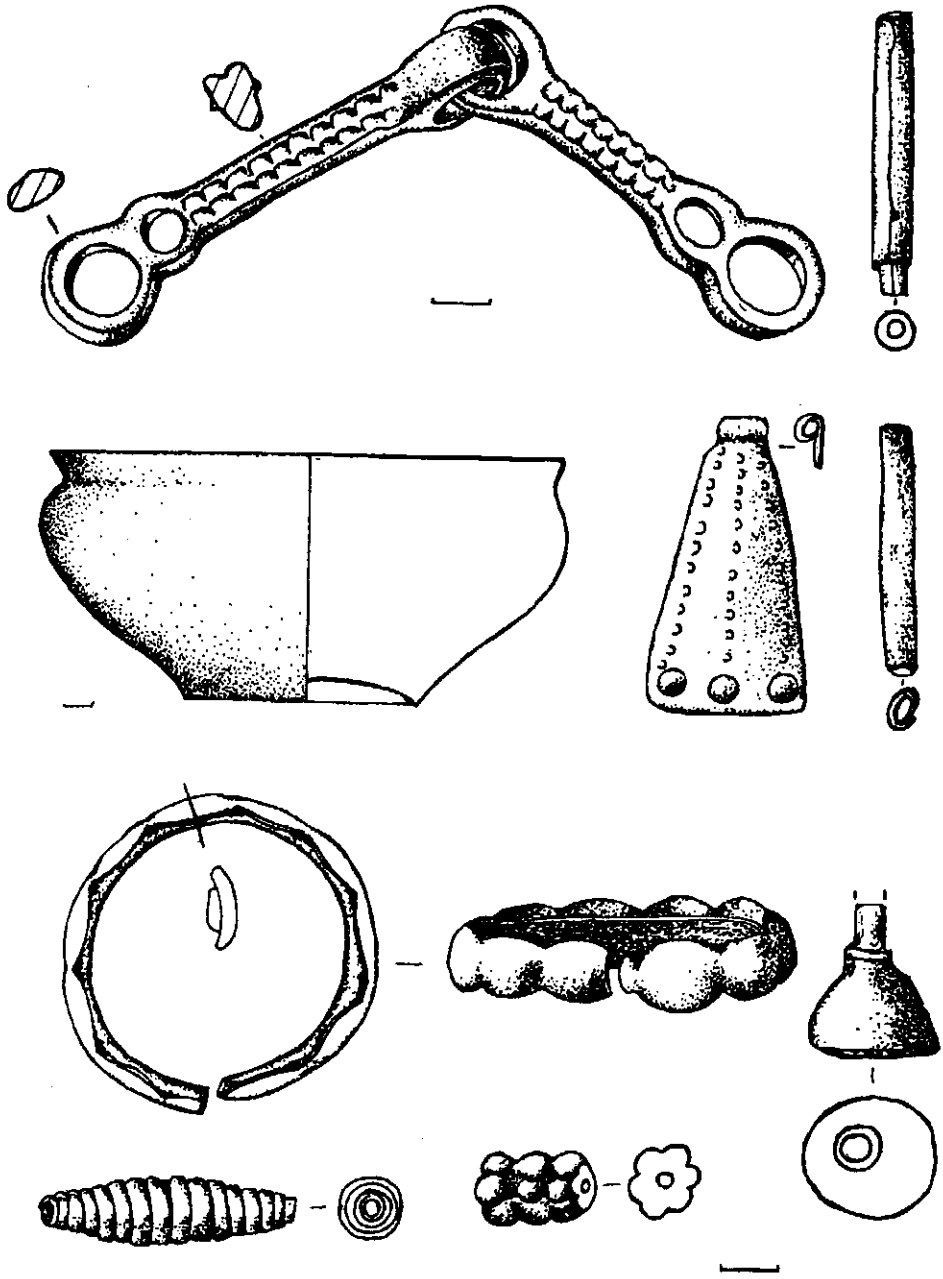

Рис. 5. Залевкінський скарб 1946 р. (басейн р. Тясмин).

трапити до гирла Дніпра. З іншого боку, знахідки кавказьких металевих виробів на Нижньому Дону та Дніпровському лівобережжі свідчать про використання й іншого шляху, який йшов із Кубані на Дон та Сіверський Донець та далі до Дніпровського басейну (Ворскла, Сула) та Середнього Дніпра. Картографування металевих виробів кавказьких типів дозволяє визначити їх концентрацію у басейнах річок, уздовж яких вони й поширювалися вглиб країни, можливо, аж до лісової зони. У зв'язку з цим, заслуговує на увагу гіпотеза С. Є. Рассадіна, згідно якої контакти з Кавказом сприяли виникненню у населення правобережної Київщини та суміжних територій підгірцеського ажурного стилю⁵³. Вірогідно, у кімерійців, як і у багатьох інших кочових народів, існував прошарок торговців-посередників та перекупщиків, в

«АРХЕОЛОГІЯ», № 4, 1996 р.

чийх руках перебували торгівля та обмін, як зі своїми одноплеменниками, так і населенням віддаленніших регіонів⁵⁴. Торговельні угоди укладалися у формі натурального обміну, що є однією з найвідоміших і найпоширеніших у давнину форм обміну, в тому числі й у кочових суспільствах. Об'єктами обміну були худоба, шкури, метал, зерно та, крім сировини, готові вироби — продукти ремісничого виробництва.

Існуючі безпосередні писемні та побічні історичні свідчення дозволяють говорити про відсутність товарно-грошової форми торгівлі також і у місцевого населення Північного Кавказу⁵⁵. Хоча вони належать до пізнішого часу, але фактичний стан справ, зафіксований сучасниками, які побували на Північному Кавказі, швидше за все стосується й досліджуваного нами періоду, коли торгівля мала виключно мінову форму. Так, у Черкесії та Осетії роль торговельних еквівалентів у XIV—XVIII ст. виконували тканини, бурка, вівця, мідні наперстки та бранець, а у Дагестані цінність предмету перекладалася на вартість рогатої худоби й вагу мідного казана. Торгівлею в цих умовах займалися самі виробники та гірські старшини, які мали різноманітні феодальні прибутки у натуральній формі⁵⁶. Соціальний склад учасників мінової торгівлі, певно, дозволяє відповісти й на питання про те, кому належала частина досліджених нами скарбів VIII—VII ст. до н. е., знайдених, наприклад, на поселеннях.

Стосовно ж підкурганних скарбів, які ми вивчаємо, здається, що вони були сховані в час небезпеки, та належали торговцям-посередникам або представникам знаті з середовища кочовиків, які у передскіфський період контролювали степові райони півдня Східної Європи. Знаходження цих комплексів у насіпах курганів, тобто поховальних пам'яток, не суперечить їх віднесенню до категорії скарбів. Знахідки останніх відомі в курганах як в епоху бронзи (наприклад, Кабаковський скарб), так і в епоху середньовіччя (скарби дирхемів)⁵⁷. Разом з цим, у насіпах курганів спокхи бронзи відомі впушені кенотафи савроматського часу, що складаються із звичайних категорій поховального інвентаря (кераміка, наконечники стріл), що свідчать про наявність й такого різновиду підкурганних знахідок⁵⁸.

Кажучи про причини появи скарбів VIII—VII ст. до н. е., необхідно відзначити, що це явище відомо на великій території, яка включає південь Східної Європи, а можливо й деякі райони Центральної Європи, де також виявлені скарби кінської упряжі цього часу⁵⁹. Згідно думки Г. Коссака, поява скарбів із вуздуо фракійсько-кімерійського типу в Центральній Європі є проявом специфічного обряду, принесеного на цю територію ранніми кочовиками зі сходу⁶⁰.

Скарби, що розглядаються, зближують хронологічні межі використання виявлених у них предметів. На підставі типологічної характеристики вудил та трипетельчастих псаліїв вони можуть бути датовані останньою чвертю VIII — поч. VII ст. до н. е.⁶¹. На думку дослідників (В. А. Іллінська, О. І. Терсножкін, А. М. Лєсков та ін.), це час появи зі східних районів Євразії на розглядуваній території племен, відомих, головним чином, під ім'ям скіфів. Пересування населення, певно, викликало дестабілізацію політичної обстановки та зариття скарбів. Причому, значна кількість саме скарбів VIII—VII ст. до н. е., на наш погляд, свідчить не стільки про активізацію культурних контактів та зв'язків у цей час, скільки визначає досить вузький часовий зріз, що характеризується політичною нестабільністю та знайшов подібне відображення у матеріалах археології. Про етапний характер цього явища, що узгоджується з повідомленням Діодора Сицилійського (II, 43) про завоювання скіфами Передкавказзя, свідчать знахідки на Північному Кавказі не тільки скарбів, що містять вузду новочеркаського типу, але й скарбів цього ж часу з наборами кобанського інвентаря (Жемтала, Советське). До часу освоєння скіфами Передкавказзя належить і знищення поселень місцевих мешканців Сержень-Юртівського та Дербентського у Дагестані, що також є ланками одного ланцюга подій⁶². Додаткові відомості про дату появи скіфів на півдні Східної Європи можна одержати, якщо припустити, що ця подія сталася після сутички кімерійців та Урарту близько 714 р. до н. е. та повернення їх на висхідні території. Це відбулося в появі цілої серії давньосхідних предметів VIII—

VII ст. до н. е. у передскіфських похованнях Північного Кавказу (могилини-ки Клин-Ярський 3, «індустрія» та ін.)⁶³. Виходячи з цього, дата появи скіфів повинна визначатися десь у межах кінця VIII — поч. VII ст. до н. е.

У контексті цього звертають на себе увагу й «сарматські» скарби півдня Східної Європи, які включають близькі набори речей, головним чином, вуздечкові набори. Вони виявлені на поселенні та у насипах курганів, тобто умови їх знаходження близькі до умов знахідок «кімерійських» скарбів⁶⁴. Найімовірніше, є підстави пов'язувати появу цих комплексів з просуванням сарматів на територію Скіфії та можливими військовими зіткненнями з ними місцевого скіфського населення⁶⁵.

Запропонований огляд не буде повним, якщо не згадати предмети кінської упряжі (головним чином вудила) раннього залізного віку із східних районів Євразії (Північний Казахстан, Алтай, Тува), знайдені або в насипі курганів епохи бронзи, або в спеціальних кам'яних кільцях, розміщених поряд з могилами. В їх інтерпретації дослідники розходяться: одні відносять їх до слідів особливих ритуальних дій (М. Х. Маннай-Оол, М. К. Хабдуліна), інші, стосовно до Майємірської знахідки, вважають скарбом, схованим після пограбування курганів (А. В. Адрианов, М. П. Грязнов, С. І. Руденко). Не претендуючи на остаточне розв'язання питання, вважаємо за необхідне навести також зауваження А. Д. Грача про те, що характерною рисою поховального обряду алди-бельської культури Туви є розташування поблизу рівня давньої поверхні, на краю могильних ям, вуздечкових наборів⁶⁶. Разом з тим, поховання, що супроводжують коней в курганах цієї культури, практично невідомі. Ймовірно, цей обряд є особливою формою жертвоприношення коня померлому та супроводження останнього до потойбічного світу. Порівнюючи ці знахідки зі скарбами кінця VIII — поч. VII ст. до н. е. на півдні Східної Європи, потрібно констатувати їх відмінність за умовами знаходження, складом, а також призначенням. Швидше за все, це явища різного порядку, хоч до їх появи кочовики мають безпосереднє відношення. Сказане вище зовсім не заперечує можливості існування у передскіфській та скіфській періоди в різноманітних районах Північного Причорномор'я обряду «заміни» кінських поховань покладенням до могили чи поряд з нею предметів кінського спорядження. Проте, в кожному конкретному випадку необхідний дискретний аналіз з можливим урахуванням всіх супровідних факторів.

Примітки

¹ Bradley R. Stages in the chronological development of hoards and votive deposits // Proceedings of the Prehistoric Society.— 1987.— Vol. 57.— P. 351—362.

² Дубовская О. Р. К интерпретации комплексов типа Новочеркасского клада // СА.— 1989.— № 1.— С. 63—69.

³ Скорий С. А. До питання про «культуру належність» старожитностей типу Новочеркаського скарбу 1939 р. // Археологія.— 1991.— № 3.— С. 20.

⁴ Батчаев В. М. Древности предскифского и скифского периодов // Археологические исследования на новостройках Кабардино-Балкарии — Нальчик, 1985.— Т. 2.— С. 14.— Табл. 6.

⁵ Иессен А. А. К вопросу о памятниках VIII—VII вв. до н. э. на юге европейской части СССР // СА.— 1953.— № 18.— С. 49—110.

⁶ Иессен А. А. Некоторые памятники VIII—VII вв. до н. э. на Северном Кавказе // Проблемы скифо-сарматской археологии.— М.—Л., 1954.— С. 124.

⁷ Махортых С. В., Фоменко В. А. Развальский клад // Древности скифов.— К., 1996.

⁸ Эрлих В. Р. Бронзовые уздечные наборы и проблема хронологии предскифского и ранне-скифского времени Закубанья // Древности Северного Кавказа и Причерноморья.— М., 1991.— С. 47.— Рис. 5.

⁹ Мелентьев А. И. Некоторые детали конской упряжи киммерийского времени // КСИА АН СССР.— 1967.— Вып. 112.— С. 38.

¹⁰ Иессен А. А. К вопросу о памятниках...— С. 49—110.

¹¹ Дубовская О. Р. Указ. соч.— С. 65.

¹² Висловлюю щирю подяку В. В. Отроценку за можливість ознайомитися з неопублікованими матеріалами його розкопок 1986 р.

¹³ *Третьяков П. Н.* Звіт про археологічні дослідження 1946 р. в басейні річок Росі і Тясмину // АП УРСР.— 1949.— Т. 1.— С. 230.— Рис. 7.

¹⁴ *Мелюкова А. И.* Предскифский период в степях Северного Причерноморья // Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время.— М., 1989.— С. 15.— Табл. 2, 7—9; *Яровой Е. В.* Раскрывая тайны курганов.— Кишинев, 1992.— С. 148—152.

¹⁵ *Махортых С. В.* Об актуальных вопросах киммерийской истории // Теория и методика исследований археологических памятников лесостепной зоны.— Липецк, 1992.— С. 153—155.

¹⁶ *Кубышев А. И., Полин С. В., Черняков И. Т.* Погребение раннего железного века на Ингульце // СА.— 1985.— № 4.— С. 144—153.

¹⁷ *Не виключено*, що скарб, знайдений у насипі кургану поблизу Кам'янки-Дніпровської є частиною поховального інвентаря, як вважає С. А. Скорий (*Скорий С. А.* Вказ. праця.— С. 20), оскільки у пам'ятках типу новочеркаського скарбу відомі випадки, коли поховальний інвентар містився не в могилі, а на її перекритті чи в насипі (Зольне, Носачів). Остаточо про це можна буде судити тільки після публікації цієї пам'ятки.

¹⁸ *Лесков А. М.* Северокавказские клады эпохи поздней бронзы из степей Причерноморья // Конф. по археологии Северного Кавказа.— Тез. докл.— М., 1982.— С. 25—27.

¹⁹ *Черных Е. П.* Древняя металлообработка на юго-западе СССР.— М., 1976.— С. 201; *Бочкарев В. С.* Изменчивость и традиционность в металлообрабатывающем производстве // Преемственность и инновации в развитии древних культур.— Л., 1981.— С. 22—27.

²⁰ *Отрощенко В. В.* Бслозерская культура // Культуры эпохи бронзы на территории Украины.— К., 1986.— С. 145.

²¹ *Тереножкин А. И.* Киммерийцы.— К., 1976.— С. 195.

²² *Иссен А. А.* Прикубанский очаг металлургии и металлообработки в конце медно-бронзового века // МИА.— 1951.— № 23.— С. 91; *Крупнов Е. И.* Древняя история Северного Кавказа.— М., 1960.— 520 с.

²³ *Machortych S. V., Jevlev M. M.* Über die Anfangsperiode der Geschichte der Kimmerier // Acta Archaeologica Carpathica.— 1992.— Т. XXXI.— S. 107—118.

²⁴ *Крупнов Е. И.* Указ. соч.— С. 342.

²⁵ *Махортых С. В.* Киммерийцы на Северном Кавказе.— К., 1994.— С. 64.

²⁶ *Вайнштейн С. И.* Историческая этнография тувиинцев.— М., 1972.— С. 231—285.

²⁷ *Тереножкин А. И.* Об общественном строе скифов // СА.— 1966.— № 2.— С. 43; *Хазанов А. М.* Социальная история скифов.— М., 1976.— 343 с.

²⁸ *Грантовский Э. А.* Проблемы изучения общественного строя скифов // ВДИ.— 1980.— № 4.— С. 138; *Мурзин В. Ю.* Происхождение скифов.— К., 1990.— 87 с.

²⁹ *Шрамко Б. А.* К вопросу о значении культурно-хозяйственных особенностей степной и лесостепной Скифии // МИА.— 1971.— № 177.— С. 92—102.

³⁰ *Ковалевская В. Б.* Роль скифов в этногенезе местных северокавказских племен // Известия АН ГрССР. Сер. истории, археологии, этнографии и истории искусства.— 1985.— № 3.— С. 56.

³¹ *Лот А.* Туареги Ахаггара.— М., 1989.— 229 с.

³² *Марков Г. Е.* Кочевники Азии.— М., 1976.— 315 с.

³³ *Вайнштейн С. И.* Указ. соч.— С. 231—285.

³⁴ *Путешествия* в восточные страны Платона Карпини и Рубрука.— М., 1957.— С. 58, 59.

³⁵ *Граков Б. М.* Скифы.— К., 1947.— С. 51; *Смирнов К. Ф.* Савроматы.— М., 1964.— 379 с.

³⁶ *Онайко Н. А.* Античный импорт в Поднепровье и Побужье в VII—V вв. до н. э. // САИ.— 1966.— Вып. Д1—27.— 70 с.

³⁷ *Островерхов А. С.* Экономические связи Ольвии, Березани и Ягорлыцкого поселения со Скифией.— Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— К., 1978.— 24 с.

³⁸ *Крадин Н. Н.* Социально-экономические отношения у кочевников.— Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— Владивосток, 1990.— 18 с.

³⁹ *Археология Венгрии.*— М., 1986.— С. 330.

⁴⁰ *Тизенгаузен В.* Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды.— СПб., 1884.— Т. 1.— 563 с.

⁴¹ *Батраков В. С.* Хозяйственные связи кочевых народов с Россией, Средней Азией и Китаем.— Ташкент, 1958.— С. 35.

⁴² *Марков Г. Е.* Указ. соч.— С. 246.

⁴³ *Толыбеков С. Е.* Кочевое общество казахов в XVII — нач. XX вв.— Алма-Ата, 1971.— С. 492.

⁴⁴ *Якубовский А. Ю.* Хозяйственная жизнь туркмен и караванная торговля Средней Азии с Поволжьем и древней Русью в IX—XI вв. // Очерки из истории туркменского народа и Туркменистана в VIII—XIX вв.— Ашхабад, 1954.— С. 52.

- ⁴⁵ Черных Е. Н. *Металл — человек — время.* — М., 1972. — 199 с.
- ⁴⁶ Новгородова Э. А. *Центральная Азия и карасукская проблема.* — М., 1970. — 189 с.
- ⁴⁷ Брашинский И. Б. *Характер греко-варварской торговли античного Причерноморья и некоторые вопросы методики ее исследования // Обмен и торговля в древних обществах.* — Тез. докл. — Л., 1972. — С. 23—26; *Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса.* — М., 1989. — С. 64.
- ⁴⁸ Хлобыстина А. П. *Обмен в эпоху неолита и бронзы (по материалам археологии Сибири) // Обмен и торговля в древних обществах.* — Тез. докл. — Л., 1972. — С. 12.
- ⁴⁹ Дударев С. Л. *К вопросу о колхидо-кобанском импорте в Восточной Европе // Проблемы эпохи бронзы юга Восточной Европы.* — Тез. докл. — Донецк, 1979. — С. 95—97. *Буйнов Ю. В., Грубник-Буйнова Л. П. Бронзовые изделия предскифского времени из днепровского лесостепного Левобережья // Проблемы археологии Поднепровья. — Днепропетровск, 1985. — С. 108—119.*
- ⁵⁰ Махортых С. В. *О северокавказских бронзах X—VIII вв. до н. э. на левобережье Украины // История и археология Слободской Украины.* — Харьков, 1992. — С. 153—155.
- ⁵¹ Бокий Н. М., Горбул Г. П., Отрощенко В. В. *Киммерийские захоронения на Кировоградщине // СА.* — 1991. — № 1. — С. 182.
- ⁵² Любомиров П. *Торговые связи древней Руси с востоком в VIII—XI вв. // Уч. записки Саратов. ун-та.* — Саратов, 1923. — Т. I. — С. 17; *Иссен А. А. Греческая колонизация Северного Причерноморья.* — Л., 1947. — С. 30.
- ⁵³ Рассадин С. Е. *Украшения подгорцевского типа // Проблемы археологии Северного Причерноморья.* — Херсон, 1991. — С. 110—115.
- ⁵⁴ Махортых С. В. *Кочевники и вопросы происхождения кладов VIII—VII вв. до н. э. на юге европейской части СССР // Древности Кубани.* — Краснодар, 1991. — С. 71—73; *Махортых С. В. Восточноевропейские клады VIII—VII вв. до н. э. как исторический источник // Вторые исторические чтения памяти М. П. Грязнова.* — Омск, 1992. — С. 25—28.
- ⁵⁵ Гарданов В. К. *Адыги, балкарцы и карачаевцы в известиях европейских авторов XIII—XIX вв.* — Нальчик, 1974. — 634 с.
- ⁵⁶ Гамрекели В. Н. *Торговые связи восточной Грузии с Северным Кавказом в XVIII в.* — Тбилиси, 1968. — Т. I. — С. 47.
- ⁵⁷ Корзухина Г. Ф. *Русские клады IX—XIII вв.* — М.—Л., 1954. — С. 13; *Лесков А. М. О северопричерноморском очаге металлообработки в эпоху поздней бронзы // Памятники эпохи бронзы юга европейской части СССР.* — К., 1967. — С. 143—168.
- ⁵⁸ Мамонтов В. И. *Кенотаф савроматского времени Царевского курганного могильника // История и культура сарматов.* — Саратов, 1983. — С. 114—117.
- ⁵⁹ Gallus S., Horvath T. *Un peuple cavalier prescythique en Hongrie.* — Budapest, 1939. — 167 s.
- ⁶⁰ Kossack G. *Pferdegeschir aus gräbern Älteren Hallstattzeit Bayerns // Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum.* — Mainz, 1951. — I. — S. 132.
- ⁶¹ Махортых С. В. *Пам'ятки типу Новочеркаського скарбу // Археологія.* — 1992. — № 1. — С. 23—31.
- ⁶² Махортых С. В. *Соціально-політичний аспект зв'язків скіфів з племенами Кавказького регіону // Археологія.* — 1989. — № 1. — С. 34.
- ⁶³ Махортых С. В. *Кочевники и вопросы происхождения кладов VIII—VII вв. до н. э. на юге европейской части СССР // Античная цивилизация и варварский мир.* — Новочеркасск, 1992. — Ч. 1. — С. 37—42.
- ⁶⁴ Петренко В. А. *Клад конского снаряжения из раскопок второго Ханкальского городища // СА.* — 1975. — № 4. — С. 256—259; *Симоненко А. В. О позднескифских налобниках // Древности степной Скифии.* — К., 1982. — С. 237—242.
- ⁶⁵ Онайко Н. А. *Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—II вв. до н. э. // САИ.* — 1970. — Вып. E1—27. — С. 81; *Дзис-Райко Г. А., Суничук Е. Ф. Комплекс предметов скифского времени из с. Великопоское // Ранний железный век северо-западного Причерноморья.* — К., 1984. — С. 148—161.
- ⁶⁶ Грач А. Д. *Древние кочевники в центре Азии.* — М., 1980. — С. 25.

С. В. Махортых

КЛАДЫ VIII—VII вв. до н. э. НА ЮГЕ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Клады являются самостоятельным источником исторического познания и неотъемлемой частью многих археологических культур и эпох. В настоящее время на юге Восточной Европы известны 11 кладов VIII—VII вв. до н. э. Распределяются они следующим образом: Северный Кавказ — 5 (Алгуд, Эссентуки, Бештау, Железноводск, «АРХЕОЛОГІЯ», № 4, 1996 р.

Пшиш), Нижний Дон — 2 (Аксай, Новочеркасск), Украина — 3 (Преображенское, Каменка-Днепровская, Залевки), Молдова — 1 (Пуркары). Большая часть (6 комплексов) найдена в насыпях курганов эпохи бронзы, реже на поселениях (2), потайных местах или тайниках (2), грунтовом могильнике (1). Клады распространены в различных природно-географических и культурных ареалах. Однако, их объединяет стандартный облик и общность происхождения ряда компонентов. Клады включают наборы уздечных принадлежностей новочеркасского типа в сопровождении собственно кавказских вещей, часть которых не была в употреблении, либо уже не пригодна для использования в силу дефектности. Кочевое общество не могло существовать без продуктов ремесленного производства, которые изготовлялись кочевниками или поступали к ним путем обмена с оседлыми народами. У киммерийцев, как и других кочевых народов, существовала прослойка торговцев, посредников и перекупщиков, в руках которых находилась торговля и обмен как с соплеменниками, так и населением более отдаленных регионов. Вероятно, анализируемые нами подкурганые клады принадлежали торговцам-посредникам или представителям знати из среды кочевников, которые в предскифский период контролировали степные районы юга Восточной Европы. Рассматриваемые клады сближает хронология выявленных в них предметов, датирующихся последней четвертью VIII — нач. VII вв. до н. э. Это время появления на изучаемой территории скифов, пришедших из восточных районов Евразии. Передвижения населения повлекли за собой дестабилизацию политической обстановки и зарытие кладов. Дополнительные сведения о дате появления скифов на юг Восточной Европы можно получить, предположив, что это событие произошло после столкновения киммерийцев и Урарту около 714 г. до н. э. и возвращения их на исходные территории, что отразилось в появлении серии древневосточных предметов в предскифских захоронениях Северного Кавказа и Украины. Исходя из этого, дата появления скифов на юг Восточной Европы определяется в пределах конца VIII — нач. VII вв. до н. э.

S. V. Makhortykh

BURIED TREASURES OF THE 8TH AND 7TH CENT. B. C. IN THE SOUTH OF EASTERN EUROPE

Buried treasures are an independent source of historical knowledge and an integral part of many archaeological cultures and epochs. At present eleven buried treasures of the 8th and 7th cent. are known in the south of Eastern Europe. They are spread as follows: the Northern Caucasus (Altud, Essentuki, Beshtau, Zheleznovodsk, Pshish) — 5, the Lower Don (Aksai, Novocherkassk) — 2, Ukraine (Preobrazhenskoe, Kamenska-Dneprovskaya, Zalevki) — 3, Moldova (Purkary) — 1. The most of treasures is found in mounds of the bronze epoch (6 assembles), less in settlements (2), secret places (2) and in ground sepulchres (1). Treasures are located in different natural-geographic and cultural areas of distribution. But they are joined by a standard look and common origin of some components. Buried treasures comprise kits of bridle facilities of the Novocherkassk type accompanied by Caucasian things proper, some of them either never were used or cannot be used because of the defects. The nomadic community could not exist without handicraft products which were manufactured by nomads or were obtained by them by means of exchange with settled tribes. The Cimmerians as well as other nomadic tribes had their merchants, middle-men and second-hand dealers who held in their hands trade and exchange both with their tribesmen and tribes from rather remoted regions. The subground treasures analyzed in this paper belonged, probably, to intermediary merchants or to representatives of the nomadic nobility who supervised the steppe regions of the south of Eastern Europe in the pre-Scythian period. The treasures in question are similar in chronology of subjects found in them dated the last quarter of the 8th and early 7th cent. B. C. This period is the time of appearance of the Scythians in this territory: they came from the eastern regions of Eurasia. Migration of population has entailed destabilization of the political situation and hiding of treasures. Additional information on the date of the Scythians appearance in the south of Eastern Europe may be obtained if suppose that this event took place after the conflict between the Cimmerians and Urartu about 714 B. C. and after their return to the native territories. This is reflected in appearance of a series of ancient eastern subjects in pre-Scythian burial-grounds of the Northern Caucasus and Ukraine. Proceeding from this date of the Scythians appearance in the south of Eastern Europe is determined within the late 8th and early 7th cent. B. C.